

ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ ХАРКІВЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто використання геологічних пам'яток природи Харківщини в наукових цілях.

Ключові слова: геологічна пам'ятка природи, науковий туризм, охорона пам'яток природи.

М.В. Космачева. ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ПРИРОДЫ ХАРЬКОВЩИНЫ КАК ОБЪЕКТЫ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. Рассмотрено использование геологических памятников природы Харьковщины в научных целях.

Ключевые слова: геологический памятник, научный туризм, охрана памятников природы.

Maria Kosmachova. GEOLOGICAL MONUMENTS OF KHARKIV REGION AS THE OBJECTS OF THE SCIENTIFIC ACTIVITY. Scientific use of the Kharkiv region geological monuments was examined.

Keywords: geological monument, scientific tourism, natural monuments protection.

Вступ. Стаття підпорядкована проблемі використання геологічних пам'яток природи (ГПП) в наукових цілях, яка тісно пов'язана з загальною проблемою їх вивчення, використання і збереження (як і навколишнього середовища в цілому) оскільки раціональне використання ГПП сприяє їх охороні.

Вихідні передумови. Розробка означеної теми спирається на досвід і досягнення фахівців по вивченню ГПП як за кордоном, так і в нашій країні [1-3].

Ціллю статті є сприяння практичному використанню ГПП Харківщини в наукових дослідженнях, науковому туризмі і створенні геологічної експозиції спеціальних наукових і краєзнавчих музеїв. Необхідність такої інформації зумовлена практичними потребами використання і збереження геологічної спадщини регіону.

Виклад основного матеріалу. Використання ГПП Харківщини для наукових досліджень відбувалося здавна. Саме ці об'єкти, як найбільш інформативні, дали матеріали для розробки різнопланових проблем геології регіону. Це стосується його палеонтологічних, стратиграфічних, літологічних, тектонічних, геоморфологічних, палеогеографічних, гідрогеологічних і ін. досліджень. При чому збереження ГПП дозволяє неодноразово звертатися до вивчення їх певних компонентів в зв'язку з появою нових наукових концепцій і методів дослідження. Наприклад, середньоюрська "кам'янська флора" околиць м. Ізюм, широко відома в науковому світі з 1911 р. [4], в подальшому була піддана довивченню у 50-ті роки минулого століття [5]; залишки юр-

ських молюсків і брахіопод, які вперше були описані наприкінці XIX і на початку XX століття [6 і ін.], також потім вивчалися знов [7, 8 та ін.].

ГПП Харківщини як об'єкти *наукових екскурсій* мають певні традиції використання. Яскравим епізодом були екскурсії, що проводилися під керівництвом академіка Всеукраїнської академії наук С.Л. Рудницького. Вони характеризувалися комплексністю геологічних і географічних спостережень. Такою була, зокрема, наукова екскурсія на Донецький кряж (1928, [9]), яка охопила значну частину Харківської області і включала, зокрема, дослідження геологічних об'єктів околиць м. Зміїв.

Зазначимо, що роботи Г. Томаса і О.О. Борисяка початку минулого століття були широко відомі в Європі, про що свідчить капітальний труд [10]. Вони визвали певний інтерес до геологічних об'єктів нашої держави, а в подальшому сприяли відвідуванню ГПП іноземними фахівцями разом з вітчизняними вченими. Так, наприкінці минулого і початку нашого століття геологи Бельгії, Німеччини, Франції проводили спостереження на об'єктах Ізюмсько-Кам'янського і деяких інших вузлів ГПП [11].

В теперішній час на Харківщині є великі можливості для розвитку наукового туризму. За змістом геотури можуть бути загальногеологічними в межах окремих частин регіону, або тематичними - присвяченими певним проблемам геології. Всі геотури мають передумовою ознайомлення з експозицією зала геології Харківщини Музею природи ХНУ, яка створена на базі ГПП області. В якості найбільш змістовних можна пропо-

нувати такі загальногеологічні і більш спеціалізовані тематичні геотури.

I. Геологічна будова північно-східної частини Харківщини. Геотур дає можливість ознайомлення з верхньою крейдою і кайнозоем Воронезької антеклізи в межах Харківщини. Опорними об'єктами геотуру є відслонення кампанського і маастрихтського ярусів Вовчанського і Дворічанського вузлів, а також межигірського і обухівського регіоярусів Харківського вузла ГПП. Маршрут: м. Харків, м. Вовчанськ, с. Зибине Вовчанського району, с. Бочкове того ж району, смт. Дворічна, с. Кам'янка Дворічанського району, с. Шестакове Вовчанського району, м. Харків [12].

II. Геологічна будова південно-східної частини Харківщини (східної частини Дніпровського грабена). Опорними об'єктами геотуру є відслонення карбону, пермі, мезозою і кайнозою в межах Зміївського, Балаклійсько-Савинського, Ізюмсько-Кам'янського і Курульського вузлів ГПП [13, 14]. Маршрут: м. Харків, с. Пашкове Барвінківського району, с. Курулька того ж району, с. Кам'янка Ізюмського району, м. Ізюм, с. Залиман Балаклійського району, с. Коропове Зміївського району, м. Харків.

III. Палеозой Харківщини (східної частини Дніпровського грабена). Опорними об'єктами геотуру є відслонення карбону і пермі в межах Петрівсько-Протопопівського, Великокомишуваського, Курульського і Червонооскільського вузлів ГПП [15]. Маршрут: м. Харків, с. Петрівське Балаклійського району, с. Велика Комишуваха Барвінківського району, с. Курулька того ж району, с. Червоний Оскіл Ізюмського району, м. Харків.

IV. Мезозой Харківщини (східної частини Дніпровського грабена). Опорними об'єктами геотуру є відслонення тріасу, юри і крейди в межах Балаклійсько-Савинського і Ізюмсько-Кам'янського вузлів ГПП [14, 16]. Маршрут: м. Харків, м. Ізюм, с. Кам'янка Ізюмського району, с. Яремівка того ж району, с. Мілова Балаклійського району, м. Харків.

V. Палеоген Харківщини (східної частини Дніпровського грабена). Опорними об'єктами геотуру є відслонення буцацького, київського, межигірського, обухівського і берекського регіоярусів в межах Харківсько-

го, Зміївського і Балаклійсько-Савинського вузлів ГПП [13, 16]. Маршрут: м. Харків, с. Залиман Балаклійського району, с. Мілова того ж району, с. Коропове Зміївського району, м. Харків.

VI. Геологічна будова Червонооскільського купола (східна частина Дніпровського грабена). Опорними об'єктами геотуру є ГПП Червонооскільського вузла з відслоненнями карбону, тріасу, юри, крейди і кайнозою [15]. Маршрут: м. Харків, м. Ізюм, с. Червоний Оскіл Ізюмського району, м. Харків.

VII. Геологічна будова Кам'янської антикліналі (східна частина Дніпровського грабена). Опорними об'єктами геотуру є класичні відслонення тріасу, юри і крейди Ізюмсько-Кам'янського вузла ГПП [14, 17]. Маршрут: м. Харків, м. Ізюм, с. Кам'янка Ізюмського району, м. Харків.

В обсязі цих геотурів можуть бути розглянуті і поглиблені різні аспекти геології регіону - палеонтологічний, стратиграфічний, мінералогічний і т. д. за типами гідних уваги об'єктів ГПП Харківщини.

В цих маршрутах задіяні ГПП, що є відслоненнями: 1 - кайнозою в кар'єрі цегельного заводу № 15 (зараз - завод керамічних труб) у м. Харків, 2 - кайнозою в кар'єрах поблизу с. Черкаська Лозова Дергачівського району, 3 - кайнозою в ярі Крутий Лог в с. Руські Тишки Харківського району, 4 - кайнозою на правому борті долини р. Харків у м. Харків, 5 - кайнозою в кар'єрі цегельного заводу № 3 поблизу с. Шестакове Вовчанського району, 6 - верхньої крейди поблизу с. Зибине того ж району, 7 - верхньої крейди поблизу с. Бочкове того ж району, 8 - кайнозою поблизу с. Коропове Зміївського району в урочищі Козача гора, 9 - верхньої крейди і кайнозою поблизу с. Мілова Балаклійського району, 10 - верхньої крейди поблизу с. Кам'янка Дворічанського району, 11 - кайнозою поблизу с. Залиман Балаклійського району, 12 - верхнього карбону поблизу с. Петрівське того ж району (балка Копані), 13 - середнього і верхнього карбону цієї ж місцевості (балка Орлова), 14 - верхнього карбону в с. Велика Комишуваха Барвінківського району, 15 - юрської і крейдової систем на горі Кремінець в м. Ізюм, 16 - середньої і верхньої

юри в с. Кам'янка Ізюмського району (пони-
ззя балки Греківська, Великі Кам'янські від-
слонення), 17 - верхнього тріасу і юри на
південно-західній околиці того ж села (бал-
ка Протопівська), 18 - верхньої юри поблизу
того ж села (урочище Перекоп), 19 - верх-
нього тріасу і нижньої юри поблизу с. Суха
Кам'янка Ізюмського району, 20 - сеноману
поблизу с. Яремівка того ж району, 21 - вер-
хньої крейди поблизу с. Червоний Оскіл то-
го ж району, 22 - середньої юри в тій же мі-
сцевості, 23 - араукаризованої світи поблизу
центру с. Червоний Оскіл, 24 - нижньої пе-
рмі на південно-східній околиці с. Курулька
Барвінківського району, 25 - верхнього кар-
бону поблизу с. Пашкове того ж району
[12-16].

Використання ГПП Харківщини до-
зволяє зібрати найбільш повний і якісний
матеріал для *створення експозиції науко-
вих музеїв*, а також краєзнавчих районних і
шкільних музеїв, обладнання шкільних ка-
бінетів географії і вузівських кабінетів геоло-
гії і географії. Це стосується комплектації
палеонтологічних, стратиграфічних, мінерал-
огічних, петрографічних колекцій, колек-
цій корисних копалин, а також виготовлення
наочних експонатів. Нами приводився склад
графічних матеріалів і колекцій такої експо-
зиції, що характеризує природу Харківщини
[18]. Саме на базі ГПП регіону була створе-
на експозиція залу геології Харківщини в
Музеї природи Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна. Вони були
використані для характеристики тієї части-
ни геологічного розрізу, яка безпосередньо
відслонена в межах області. Так,
кам'яновугільна система представлена зраз-
ками гірських порід з ГПП с. Червоний
Оскіл, пермська система - Курульського ку-
пола, тріасова система - Протопівської бал-
ки поблизу с. Кам'янка Ізюмського району,
юрська система - з численних об'єктів Ізю-
мщини (Протопівська і Сухокам'янська бал-
ки, південно-східна околиця м. Ізюм, Великі
Кам'янські відслонення, гора Кременець,
вапнякові кар'єри сіл Мала Комишуваха,
Заводи і ін.), крейдова система - гори Кре-
мінець, с. Яремівка Ізюмського району, с.
Мілова Балаклійського району, а також чис-
ленних об'єктів правобережжя рік Вовча і

Оскіл в Вовчанському, Дворічанському і
Куп'янському районах. Кайнозой представ-
лений зразками з ГПП переважно Зміївсько-
го, Балаклійського, Нововодолазького і Хар-
ківського районів. З метою обґрунтування
віку вказаних стратонів демонструється па-
леонтологічна колекція, зібрана в зазначе-
них ГПП. Особливий науковий інтерес
представляють численні залишки пізньоюр-
ських коралів, моллюсків, голкошкірих і бра-
хіопод. З палеоботанічних об'єктів най-
більш значні і відомі залишки пізньотріасо-
вих ("гаражівська флора" околиць с. Велика
Комишуваха) і середньоюрських рослин
("кам'янська флора" ГПП поблизу м. Ізюм).
Експозицію прикрашають дві великі діора-
ми з предметним переднім планом з відпо-
відних гірських порід, що характеризують
визначні ГПП регіону - Великі Кам'янські
відслонення і кар'єр цементної сировини в
с. Мілова. Саме завдяки використанню ГПП
розглянута експозиція дає досить повне
уявлення про геологічну будову області як
частини великого і своєрідного північно-
східного регіону України, розташованого в
східній частині Дніпровсько-Донецької за-
падини і південній частині Воронезької ан-
теклізи.

Таким чином, ГПП Харківщини мають
велике наукове значення, бо містять дуже
важливі геологічні компоненти, збереження
яких дозволяє неодноразово звертатися до їх
дослідження; вони є оптимальними для
створення експозицій наукових і освітніх
музеїв щодо геології області і являються
цінними об'єктами наукового туризму, які
привертають до себе увагу як вітчизняних
так і іноземних фахівців. Науковий ресурс
ГПП Харківщини далеко не вичерпаний.
Вони мають забезпечити подальше прове-
дження наукових геотурів і зростання дослід-
ницької діяльності в регіоні. Їх наукове ви-
користання сприятиме популяризації і збе-
реженню геологічної спадщини Харківщи-
ни.

Подальші розвідки пов'язані з вияв-
ленням і вивченням наукової значущості но-
вих ГПП з метою їх раціонального викорис-
тання і збереження. Найбільш перспектив-
ною територією для цього є південно-східна
частина Харківщини.

Література

1. Уїмблдон В.А.П. Проблеми охорони геологічної спадщини України / В.А.П. Уїмблдон, Н.П. Герасименко, А.А. Іщенко та ін. К.: ДНЦ РНС НАНУ, 1999. - 129 с.
2. Манюк В.В. Геологічні пам'ятки Дніпропетровщини у природному середовищі та житті людини // Січеславщина: Краєзнавчий альманах. - 2002. - Вип. 4: Скарби Придніпровського степу. - С. 5-31.
3. Сорокіна Г.О. Геосайти Луганської області: їх раціональне використання та охорона: Автореф. дис... канд. географ. наук: 11.00.11. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2006. - 20 с.
4. Томас Г.Г. Юрская флора Каменки в Изюмском уезде // Труды Геол. комитета, новая сер. - 1911. - Вып. 71. - 95 с.
5. Станиславский Ф.А. Ископаемая флора батско-келловейских отложений Донецкого бассейна и Днепровско-Донецкой впадины. - К.: Изд-во АН УССР, 1957. - 130 с.
6. Борисяк А.А. Релесурофа юрских отложений Европейской России. Вып. I. Nuculidae. // Труды Геол. комитета, новая сер. - 1904. - Вып. 11. - 49 с.
7. Дыкань К.В., Макаренко Д.Е. Двустворчатые и брюхоногие моллюски верхней юры Днепровско-Донецкой впадины. - К.: Наук. думка, 1990. - 140 с.
8. Макридин В.П. Брахиоподы юрских отложений Русской платформы и некоторых прилежащих к ней областей. - М.: Недра, 1964. - 396 с.
9. Рудницький С.Л. Наукова екскурсія Українського н.-д. інституту географії та картографії на Донецький кряж 19-26 червня 1928 р. // Зап. Українського наук.-досл. ін-ту геогр. та картогр. - 1928-1929. - Р. II. - Вип. 2. - С. 235-239.
10. Аркелл В. Юрские отложения земного шара. - М.: Изд-во иностр. лит., 1961. - 837 с.
11. Космачова М.В. Про територіальні комплекси геолого-географічних пам'яток природи на Харківщині // Вісн. Харк. нац. ун-ту. - 2005. - № 704: Геологія - географія - екологія. - С. 112-114.
12. Космачова М.В. Вовчанський і Дворічанський вузли геологічних пам'яток Харківщини в зв'язку з їх охороною і використанням в наукових і освітніх цілях // Матеріали Міжнарод. Наук.-практичної конференції «Регіон-2007: стратегія оптимального розвитку». - Харків. - 2007. - С. 218-220.
13. Космачова М.В. Геосайти Зміївського вузла геологічних пам'яток природи Харківщини // Вісн. Харк. нац. ун-ту. - 2006. - № 753: Геологія. Географія. Екологія. - С. 23-28.
14. Космачова М.В. Геосайти Ізюмсько-Кам'янського вузла пам'яток природи Харківщини і їх використання при проведенні учбових геологічних практик студентів // Матеріали Міжнарод. Наук.-практичної конференції «Регіон-2007: стратегія оптимального розвитку». - Харків. - 2007. - С. 216-218.
15. Некос В.Е. Методика проведения учебных геолого-географических краеведческих экскурсий: Учеб. пособие / В.Е. Некос, М.В. Космачева, В.Г. Космачев. - Харьков: Харьк. гос. ун-т, 1991. - 107 с.
16. Космачова М.В. Міловське родовище цементної сировини як визначна геологічна пам'ятка природи Харківщини // Біологічний вестник. - 2007. - Т. 11. - № 1. - С. 16-17.
17. Космачев В.Г. Геологическая база «Каменка»: Учеб. пособие / В.Г. Космачев, М.В. Космачева. - Харьков: Харьк. гос. ун-т, 1993. - 104 с.
18. Космачова М.В. Навчальні карти і колекції з геології Харківщини та їх використання в школі при вивченні географії рідного краю // Джерело педагогічної майстерності: Метод. бюлетень. - 1996. - Вип. 13: Географія. - С. 21-22.

© Космачова М.В.